İKİNCİ KISIM

TÜRKÇENİN HİNT-AVRUPA OYMAĞI İLE MUKAYESESİ

I. GRAMATİKAL MUKAYESE

Dil akrabalığı meselesinin, şimdi geçen asra nisbetle, yeni ve türlü görüşlerle ispatına çalışılmaktadır. Bu görüşleri eski ve yeni mektepler görüşleri diye ikiye ayırmak mümkündür. Eski mektebin kendi bakış köşesinden aldığı saha daha dar, yenilerinki daka geniştir. Heriki mektep, görüşünü bilim gerçekleri sırasına getirmeye çalışıyor. Yalnız eski mektep, aryanist ve *germanist* mektep, Avrupalıların on dokuzuncu asır imperiyalizmi duyulariyle işleyen bir zihniyet gösterir; tutmuş olduğu yerleri kolay kolay bırakmak niyetinde değildir. Ancak adım adım çekilmek mecburıyetinde kalıyor. Bu görüşlerin ikisini de kısaca görmeden kendi mukayesemize geçmemeliyiz. Bunun için önce eski mektebin görüşünden başlayalım:

Urukluk bölümleme "classification généalogique„(türkçesini beğenmeyenlere arapçasını söyleyelim: *tasnifi - nesebî*) denilen bu meselenin iyzahını Fransız mektebinin baş hocası Mösyö Meillet'den dinleyelim:

"*Urukluk bölümleme* dillerin tarihi üzerine kurulmuştur; prensipi malûmdur: geniş bir saha içinde konuşulan bir dilin birliğini devam ettiren bağlar kesilince o sahanın muhtelif yerlerinde dil değişimleri başlar ve bunlar biribirlerinin ayni olmaz. Ahvale göre uzun veya kısa bir zaman sonunda eski müşterek dili konuşmada devam edenlerin lehçelerinde öyle büyük farklar hâsıl olur ki, artık bir yerin insanları daha uzakta yaşayanların söylediğini anlamaz olurlar. O zaman yeni diller doğmuş olur; bu diller eski müşterek dilin kızları ve biribirlerinin kardeşi olurlar.„

Buna misal olarak Meillet eski Romanın resmî dili olan lâtinceyi ve imparatorluğun dağılmasından, Roma medeniyetinin yoyulmasından (inkırazından) sonra doğan Roman dilleri gösteriyor. İmparatorluk uçurunda (devrinde) konuşulan eski diller yerine yavaş yavaş *vülger* denilen bir lâtince konuşulmağa başlamıştı. Bu dili devam ettiren siyasî ve medenî bağlar kesildikten sonra, eski imparatorluğun türlü ülkelerinde yeni şerait altında yeni yazı ve kültür dilleri gelişti. Fransızca, provansalca, italyanca, ispanyolca, portekizce, romenca... bu dillerdendir. Bun-

lar roman diller ailesini teşkil ederler: hepsinin anası lâtincedir, bunlar da kardeş dillerdir.

Buna, böyle toptan itiraz eden yoktur. Ancak dünya dilleri arasındaki akrabalıkları heryerde ve herzaman böyle tarihin yazdığı ve anlattığı kılınlar içinde tesbit etmek mümkün değildir. Tarihin ve yazılı vesikaların anlattığı çağlar ve yerler onun dışında kalan çağlara ve yerlere nisbetle azdır. İşte ancak on dokuzuncu asırda, ya on sekizini asrın sonlarında, sanskritçe edebiyatı, Veda edebiyatı, Bihsütundaki eski Fars dili bulunduktan ve bilindikten sonradır ki eski lâtince ve eski grekçe ile, ayni zamanda Lâtinlere göre barbar sayılan kavimlerin konuştuğu Cermence ile, bu eski Hint ve İran dillerinin yakınlığı görülmüş ve kabul olunmuştur; bu akrabalık yavaş yavaş islavcaya, keltçeye, lituvancaya teşmil edilmiş ve en son, büyük mücadeleler neticesinde, Fin - Uğriyen denilen dillerin de bunlarla akrabalığı hemen umumî tasdika mazhar olmuştur.

Bu akrabalıklar, hemen toptan, eski mektepçe de kabul olunmuştur. Halbuki bu akrabalıklar tarihin verdiği bilgiler ve vesikalarla değil ancak dil kılınlarının kandırıcı kuvvetile ispat olunmuştur. Asırlarca birbirleriyle temas ve muaşerette bulunan Grekler ve Lâtinler, asırlarca birbirleriyle kavga eden Lâtinlerle Cermenler veya Cermenlerle İslavlar birbirlerinin akrabası olduklarını bilmiyorlardı ve bir zamanlar müşterek bir tarihî hayat yaşamış olduklarını asla hatırlamıyorladı. Böyle iken eski mektep dil bilimcileri dahi bütün bu diller oymaklarının akraba olduğunu, yani hepsinin pek eski bir ana dilden kopup geliştiğini, o ana dile nisbetle birbirlerinin kardeşi olduğunü kabul ediyorlar. O pek eski dile de, bildiğimiz gibi, Hint - Avrupa dili adını veriyorlar. Bu ispata vücut veren diller salt dil kılınlarıdır; bunda tarihin hiçbir tanıklığı yoktur. Yani bu dil şubelerinin müşterek eski hayatı hakkında tarihî vesikalar, yoktur: bu gruplardan birinin, söz gelimi Cermen veya Grek grupunun ne zaman, nereden, hangi yoldan Avrupaya geldiği, dilini nasıl inkişaf ettirdiği Hint - Avrupa diline nisbetle içindeki yenilikleri birer birer nasıl geliştirdiği kimsece belli değildir. Eski mektebin en muhafazakâr hocasına, söz gelimi, grekçeden berklerin ne zaman ve nasıl gevşediğini sorsanız size cevap veremez.

Fransızcayı Roma İmparatorluğunun Gol memleketinde sıyasal erkini yürütmesi sebebiyle konuşulmağa başlayan *vülger* lâtincenin bir temadisi sayıyorlar, fakat eski *golca* dilinin ne olduğunu, fransızcaya ne kadar karıştığını bilmezler; eski golcanın Ural - Altay ve başka Asya dilleriyle ne gibi münasebetleri olduğunu tahkik eden de yoktur.

O halde dillerin akrabalığını kabul ettiren *dil kılınları* nelerdir?

Bunlara "concordances„ ve "coincidences„ *karşılıklı uygunluklar* veya sadece "karşılaşmalar„ adı veriliyor. İki dilde, iki diller oymağında, karşılıklı olarak kandırıcı uygunluklar tesbit olunabiliyorsa o dillerin akrabalığı kabul ediliyor.

Görülüyor ki, eski mektep, tarihî prensipi bırakmıyor, ancak müşterek bir tarihin yaşanmış olduğunu dil kılınlarından çekilecek karşılaşmalar kuvvetiyle de ispat edilebilir görüyor. Bunun için dil biliminde geniş bir karşılaştırma çağı açılmıştır. Her oymağın kendi dilleri ve iki oymak dilleri arasında karşılaştırımlı gramerler ve etimologik lûgatler tedvinine çalışılıyor. Bu müsbet saha üzerinde vücude getirilen eserler ve bunlardan bilimlik değerleri yüksek olanlar çoktur. Bu çalışma sahasında en geride kalan biziz, çünkü hareket bizde yenidir; bu büyük çağı memleketimizde açan Büyük Türk İnkılâbının uluğ yaratıcısıdır. Karşılaştırma metodunu ve etimologik araştırma yolunu bizlere ilham eden yine kendileridir. Bütün bilim acununun gittigi bu çığır üzerinden o büyük hocamızın kılavuzluğu ile biz de yürümiye başladık; ilk adımlarımızı o yöntemde (istikamette) attık ve sağlam bir toprak üstünde yürüdüğümüze güveniyoruz.

Karşılaştırma (mukayese) metodu nedir? Alanı, sınırı nerelere varır? Karşılaştırımlı gramerin vereceği neticeler ne olmalı ki dil akrabalığını kabule hak kazandırsın veya muhakemeyi onu redde mecbur etsin? Tesbit edilecek karşılıklı uygunlukların bilimlik dereceleri ve ispat kuvvetleri ne ile ölçülecek?.. İşte meselenin *ulluk "fondamental„* sorakları bunlardır. İki mektebi birbirinden ayıran soraklar da bunlardır.

Eskiler, akrabalığı kabul etmek için en önce, sanskritçe, zentçe, grekçe, lâtince, cermence, gotça, islavca, arasında Fr. Bopp'un yaratmış olduğu mukayeseli gramer gibi gramerler istiyorlardı. Öyle bir gramerle sıra sıra uygunluklar bulunup gösterilmedikçe diller arasında akrabalık tasdikına yanaşamıyorlardı. Bopp'un gramerinde fonetik sistemleri, köklerin mahiyeti, tüştüleme "déclinaison„, fiillerin uğradığı değişimler, üretme "conjugaison„, sözlerin türümü... karşılaştırılıyor; çok ehemmiyetli karşılıkı uygunluklar meydana konuyor. İşte akrabalığın tasdikı için hep böyle geniş ispatlar isteniyordu.

Fakat, daha sonra, keltçenin, toharcanın ve daha bazı dillerin Hint-Avrupa dilleriyle akrabalığını kabul etmek için o derece güç beğenirlik göstermez oldular. Bununla beraber yeni mektebin bütün karşılaştırımlı çalışmalarından çıkardığı neticelere karşı da hâlâ mukavemetten geri kalmıyorlar.

Yeni mektep içinde en ehemmiyetli eserler vücuda getirenler semitik

dillerin Hint - Anrupa dilleriyle akrabalığını ispata çalışan bilginlerdir. Ascoli, Delitsch, Müller, Nöltke, nihayet Trombetti, Cuny (Küni) bunların en mühimleridir. Bu semitik irdellere "études„ Fin-uğurcıların, N. Marr ve telmizi Meşçaninof gibi kafkasçıların, çalışmalarını, prensip ve nazariyelerini ilâve etmeliyiz. Bu nazariyeler dillerin *tektoğuşuna* "monogénisme„ kadar varır. Yeni mekteplerin hiçbiri gramatikal karşılaştırmaların ehemmiyetini inkâr etmez, fakat yeniler "gramatikal„ denilen karakterin tayini için eskilerin prensipleriyle mücadele ettiler ve etmekte devam ediyorlar.

Yeni mekteplere göre gramer tasrif belgileri ile başlamaz, *thème* ekleri de gramatikal kılınlardır; hatta kök tü ümlerinde dahi gramatikal mahiyet vardır. İşte semitik dillerde köklerin üç sesli (*sülâsî*) veya iki sesli (*sünaî*) olması meselesinin esası budur: Yeni mektep kökleri iki sesli sayar, hatta onların bir sesli olabildiğini kabul eder; bu mektebin mensupları üçüncü sesin ek olarak ilâve olunduğunu ve g amatikal bir türüm rolü gördüğünü iddia ediyorlar. Yani diyorlar ki: eski iki sesli veya bir sesli köklere sonradan katılan bir veya iki ses bir *kotegori* anlatmak için getirilmiştir; bu suretle *ek* mahiyetindedir; bundan dolayı köklerin bu ikinci veya üçüncü seslerinde görülecek uygunluklar *gramatikal* sayılmalıdır. Yeni mektep davasını kabul ettirmek için artıksı (zait) unsurun iki dilde benzemesini ve bunun bir kategori anlattığını ispata çalışır; yoksa, bizde yapıldığı gibi, artıksı unsuru ihmal etmez ve münferit sözlere ehemmiyet vermez. Eğmeler (*parantez*) arasında olarak şunu da arzedeyim ki katma seslerin tayininde semitçede, yalnız sondan ekleme yolu değil, bu dillerin sonraki türümünde bol bol görülen baştan ekleme (préfixation) ve iç ekleme (infixation) yolunun dahi eskiden cari olduğu kabul edilmektedir.

Bunun için Hint-Avrupa dili ile türkçe arasındaki karşılaştırım yolağına giriyoruz; bu karşılaştırım birkaç alan üzerinde olabiliyor: iki dilin kuruluş sistemi, iki dilin türümlük "formatif„ aygıtları (cihazları), iki dilin ilkin kökleri ve yarattıkları söz aileleri birbirleriyle karşılaştırılabiliyor ve hepsinden inan verici neticeler alınabiliyor.

Birinci karşılaştırımın, yapılış karakterlerine ait olanın, kısa bir exposé„ sini gördük. Şimdi de öbür karşılaştırımlara geçebiliriz.

***

Dilin türüm çağlarının başlıca üçe ayrıldığını hatırlayalım. Birincisi köklerin yaratılış çağıdır. Bu çağ yüz binlerle yıllarca el ve jest dili kullanmış olan, buna homurtular ilâve ederek istediğini anlatan adamım-

sıların vahşi diliyle ilişikli görünmeyor. Bu çağ, ilk hakikî medeniyeti, davarı alıştırmak ve sürü haline getirmek, toprağı sürüp ekmek, ev bark yapmak, maden kullanmak... gibi insan buluşlarının en büyüklerine dayanan medeniyeti yaratan Altaylıların, bu en eski Türklerin medeniyetleriyle mütenasip olarak geliştirdikleri dilin birinci türüm çağıdır. İkinci çağ birinciden ve üçüncü çağ ikinciden çıkmıştır, her çağın yarattığı malzeme ile onun ardınca gelen çağın dili yoğurulmuştur. Birinci çağa "yaratım çağı,, ikincisine "türüm çağı,, üçüncüsüne de "ürüm çağı,, adı veriliyor.

İşte ilk çağda yaratılan kökler, mana itibariyle, üç büyük kola ayrılır. Bu köklerin en tabiî görünen kolu "haykırmalık,, (*interjectional*) denilenlerdir: Kullandığımız türkçe tabiri yadırgayanlara arapçasını söyleyelim "*cüzûrü-nidaiye*!,, bunlar ne derece tabiî bir menşeden çıkmış olurlarsa olsunlar, içtimaileşerek yerleşmişler ve öbür dil unsurları gibi yeryüzüne dağılmışlardır. Haykırmalık kökler buyurucu, yasakçı, yürek verici veya korkutacu, sorucu sözler mahiyetindedir. İkinci kol zamir ve işaret kökleridir. Ne için veya kim için söz ettiğini anlatmak veya göstermek en küçük cemiyetleri yaratan insanların duyduklaa ihtiyaçtır. Köklerin üçüncü kolu *savlık* (*prédicatif*) adını alırlar; fiil ve isimler bunlardan çıkmıştır; ilk *savlık* kökler hem fiil hem isim olarak kullanıldıkları kamuca onanılmaktadır. Büyük bilginler köklerin bu iki kolunun söz türetme ve üretmesine (kelime teşkiline ve tasrife) de yaradıklarını söyleyorlar ki akla pek mülâyimdir. İlk duyuşları ve arzuları anlatan seslerin tavır değiştirerek pek çok yerde, her türlü ihtiyaç zamanında, kullanılmış olması pek tabiî ve za uridir.

Biz de karşılaştırımımıza en ilkin köklerden, (nida zamir ve işaret kolundan) başlayoruz.

SORUYA YARAYAN KÖKLER

Hint-Avrupa dillerindeki soru sözlerini Bopp'tan kısaltarak alıyoruz. Sanskritçede, *ulluk*"fondamental,, sesellerin üçüyle söylenen:

ka, *ku*, *ki*

soru kökleri vardır. *Ku* ile *ki* birincinin zayıflamışları sayılır. *Ka* tüştülenir (se décline). Yalnız *kat* hali klâsik sanskritçede bulunmaz; mürekkep *kaççit*teki " ç ,, bu *t* den değişmiştir. Bir de *ki thème*'inden *kim* (=ne) çıkmıştır.

Zentçede *kad* sureti vardır. Sanskritçede *kas* şekline tastamam litvanca *kas* uygun gelir.

Grekçede, yalnız ionien lehçesinde, *ko* soru kökü saklanmıştır. Öbür

lehçelerde *k* sesi dudak *p* sesine değişerek *po* olmuştur (bu değişim o dillerde çoktur).

Eski *ko* kökünden ve *po* dan çıkmış zamirler ve zarflar vardır.

Kote, pote = nezaman?

kos, pos = nasıl?

kosos, posos, = ne büyüklükte, ne miktarda?

kios, pios = kim?

Lâtincede (k/qu karş. ile): quis, quod, qui, quos... soru ve bağlantı sözleri de ayni köke ilişiklidir. (Bunların yeni şekilleri *cu, cuy, cuyus*'tur).

Cermen ve İslav dillerinde *ka* kökü:

Gotikte *k* yerine *hv* vardır: *hvas* fail halidir. Almancada birinci ses düşerek *wer* çıkmıştır.

Eski saksoncada hvat (= ne),

Eski yukarı almancada hvaz (= ne) dir.

Hver, hven, hves... (nerede, nezaman) ayni köktendir.

Eski islavcada: *koy, kıy* = kim'dir; tişili ve cinsizi "neutre, ,de *koya, koye*'dir. *Ku* şekillerinden zarflar çıkmıştır:

Skr.	*Kutro*	=	nerede?
	kutos	=	nerden?
	kuho	=	nereye?
	kuto	=	nasıl?

Lâtincede *k* nın düşmesiyle yeni şekiller çıkmıştır.

Uter, ubi, unde, ut, v. b.

Bu ses değişiminin (yani başta k sesinin düşmesi) lâtincede başka örnekleri vardır.

ki şekli:

Bundan sanskritçede *kim* (= ne) çıkmıştır. *M* (neutre) cinsinin fail belgisidir.

Türkcedeki "kim,, in pek eski bir türüm yadigârı olduğuna şüphe yoktur. İlkin bir cins kategorisinin türkçede mevcut olduğuna veya türülmek sınamalarından geçtiğine tanık tutulabilir; *bikim, hanım* da bu tanıklardandır.

K sesinin *h* ve *g* seslerine girmesi de vardır.

Lâtince *hic,* grekçe *gar* ve başkaları böyle bir değişimle doğmuştur.

Bopp ermenicede kim manasına gelen *i* sorusunu da *ki* ye döndürüyor. *K* nın, lâtince *uter, ubi*... de olduğu gibi, düştüğüne inanıyor. Ermenice *inç* = ne sorusunun *kin çit* ve bunun da *kim çit* den çıktığına ihtimal veriyor.

Grekçenin *tis, ti* (kim, ne) sözleri de, Bopp'a göre, *k/t* almaşını ile *ki* den çıkmıştır. Bu türlü almaşınlara örnek olarak *panka* dan *pente* (=beş) çıktığını gösteriyor.

Aşağı yukarı "k„ sesinin Hint-Avrupa dillerine verdiği soru sözleri bunlardır.

Şimdi de Türk lehçelerinde bu *k* sesinin verdiği soru sözlerine bakalım.

Türkçenin bütün Altay dillerinde, kırgız ve kazancada *ka* (*y*) soru sözüdür.

Yalın kullanıldığı gibi ad tüştülemesine de girer;

"*Kay* yakının kişisi„ = ne yanın (nerenin) adamı?

"*kayga* çettre? » „ = nereye kadar?

"*kay* çakta? » „ = ne zaman?

kaya? *kayda*? *kaydan*? *kaydın*?

Bunun ikinci şekli *ka* (*n*) dır. Bu da tarançı, teleut, altay, kırgız, kazan ve uygur lehçelerinde kullanılır. Bu şekil de adlar gibi tüştülenir (se décline):

Kana " Tel. „ = nereye, nerede; "Kaz.„ nasıl?

kanı "Uyg.„ = hanı, hanıya?; " Tel. „ nereye?

kanday " kır. „ = hangi? *kandak* " Tar „ hangi?

kandan, kança (ne kadar), *kanç* (ne kadar), *kangı hangı* ve *hangi*, v. b.

Bundan *kancamak, koncanmak* (= nasıl etmek) gibi fiiller ve *kanayıp* gibi sigalar bile gelmiştir.

Bunlardan başka bizim *kaç* soru sözümüz vardır ki Altay dillerinin *kança* ve *kanç* sözlerine muadildir. Eski kitaplarımızda ve bugün Altay lehçelerinde kullanılan *kaçan* ise *kay* + *cağın* dan gelmiştir.

Bütün bu soru sözleri sanskritçenin "ka„ şeklindeki soru sözüyle ve öbür Hint-Avrupa dillerinde gördüğümüz eşleriyle birleşirler.

Bizde, uygurcada, kuman, tarançı, kırgız lehçelerinde kullanılan "kim„ soru sözü de sanskritçenin "ki„ siyle birleşir. Bunun Altaylarda *kem* şekli de vardır.

Bağlantı zamiri olarak kullandığımız *ki* nin farsçadan alınmış sayılmasına yer yoktur. Bu "*ki*„ bütün Türk lehçelerinde kullanılan "kim„ in yalını ve *ka* soru sözünün zayıflamışıdır. Sahış anlatan "ki + si → ki + şi„ adı da bundan çıkmıştır.

Görülüyor ki en *arkaik* şekil olan *ka* en çok Türk lehcelerinde saklanmıştır; bu kök yalnız *ke* suretinde zayıflamış ve bundan *ki* ye geçmiştir (*ku, kü* şekline rastgelmiyoruz): *key* (kırgızca) = ne, o ne?, *kem* = kim (Altayca).

-kı, -ki ekinin bundan çıkmış olduğuna hiç şüphe etmiyoruz (benim*ki*, evde*ki*).

Hint-Avrupa dilinde bu soru kökü soru sözlerinden başka bağlantı zamirleri, tayin ve işaret sözleri de vermiştir. *Kangı* sözü ayni kökün *ka (n)* ve *kı* şekillerinden türemiş görünüyor. Bunlarda gördüğümüz "y, n„ sesleri, bizde umumiyetle *yeğçavlık* (euphonique) rolünü oynayan seslerdir.

"*kim*„ sözü ad gibi tüştülenir; *kimerse* (her hangi), kim olsa; *kimerde, kimesne, kimildeş*... gibi mürekkepler de vermiştir. *Kimi* gün *kimi* vakit gibi tabirlerde şeyler hakkında da kullanılır.

K nın *h* ye değişmesi bazı lehçelere mahsustur. Bizde serpme "*sporadique*„ olarak *hangi* sözünde vardır. *Haydan* gelen *huya* gider "sözündeki *hay, huy* da her halde bu soru kökünden gelişmiştir. Eski kitaplarda görülen ve Rum-Elinde son zamanlara kadar tutunan *haçan* da bu kökün zayıflamış bir şeklidir.

Bu kök Altay dillerinde, Ural ve Fin-Ugur dillerinde de vardır. "Trombetti„ den şunları alıyoruz:

Mogolcada : ke, ken
Yukagircede : *k*anın = ne zaman?; kin?
kot = nereden (yk. skr. kad)
Suomi (Fin) dilinde: *ke-*, *kene-*
Votyakçada : *kin*?
Macarcada : *ki*?

Bu lehçeler arkaik şekli, (*ka*) yı' hemen hiç saklamamış; Ural-Altay dilleri arasından yalınız birinde *ko (t)* şekli bulunuyor. Bütün bu örnekler *k* soru sesinin hem Türk hem Hint-Avrupa oymaklarında aslî bir türüm kökü olduğunu ispat ediyor. Bu pek ilkin ve arkaik kökün ödünç alınmış olmasını akıl kabul etmiyor. En arkaik şekil olan *ka* yı en çok saklamış olan yerler Altayların Ortaasyayı teşkil eden kısımlardır.

SORU VE ÇELGİ (NEFİ, SELP) KÖKLERİ

Türkçede soru için kullandığımız iki kök daha vardır:

1) *Ne*? *ni* (Çağ.) 2) Fiil sonunda: *mi*?

Şey manasına gelen *neng* bu "ne,, den, genizleme ile, çıkmış görünüyor (*ki* den *kim* çıktığı gibi); *kim* in *kimerse*, *kimesne* mürekkepleri gibi *ne* nin de *nerse*, *nemerse*, *nesne* mürekkepleri vardır. *Mi*? yi *me*? şeklinde kullanan lehçeler de eksik edğildir.

Bu soru kökleri *çelgi* (nefi) sözcüğü olarak da kullanılır.

1) gel*me*di, gel*mez*; kal*ma*dı, *kalmaz*; gel*mi*yecek, kal*mı*yacak;

2) *ne* o *ne* başkası; *ne* yedi *ne* içti; v. b.

Ne? sorusu hoşnutsuzluk tavriyle söylendiği zaman katı bir yasak anlatır.

Bu *m* li, *n* li kökler Hint - Avrupa dillerinde de *çelgi* (nefi, selp) ve *kadagan* (yasak, nehı) için kullanılır:

Sanskritçede *ma*, Avesta'da ve eski farsçada *ma*, grekçede *mi* (μή), ermenicede *mi*, arnavutçada *mos çelgi* ve *kadağan* (nefy, nehy) sözcüğüdür. Bunların *n* lileri de vardır:

Sanskritçe *na*, lâtince *ne*, gotçe *ni*,

İslavca *ne*, *ney* (nye) v. b. grekçenin *mi* sine muadildir.

Macarca *ne-m* (= hayır) dır. Votyakçada da nefi ve nehi için *ön* kullanılır. Buradaki *protez* bizce de meçhul değildir.

Haykırmalık kökleri, her iki dilde, biraz daha izleyelim:

Bu köklerden *soru*, *çelgi*, *kadağan* anlatan sözcükler çıktığı gibi göstermeye yarayan kökler de çıkmıştır.

Lâtincede, göstermek için, sesellerle *l* sesinden yasanılmış sözcükler vardır:

Eski *ol-le*, daha yenisi *il-le* bizim *ol* ile derhal yaklaşır; ikisi de işaret sözcükleri, gösterme adımsılarıdır.

Ombrien dilinde bu sözcüğün şekli *ul-s*'dır. Lâtincede mürekkep olarak bu kökten *uls*, *ulter*, *ultimo* gıbi sözler de çıkmıştır.

Bu sözcüklerdeki *l* sesinin ek olduğu anlaşılıyor, çünkü oymağın başka dillerinde işaret sözcüklerinin *l* yerine başka sesler (s, d, t) aldığı da görülüyor:

Sanskritçede : *ud*
Avestada : *us*
Gotçada : *ut, us,* v. b.

Grekçenin "o„ tarif sözcüğü ise bir işaret kökünden başka bir şey değildir, ve bu şekliyle bizim "o„ ya uygun gelir.

Demek ki işaret kökü her iki dilde *u / o* iken - *l* sesi *ek* olarak gelmiştir. Bu katma sesin bir iki oymakta olması gramatikal benzeyiş çizgisidir.

Şimdi yine ek mahiyetinde gördüğümüz *s* (t, d) sesi de bizim işaret sözcüklerimizin yabancısı değildir. Bu sesin fışıltılısı bizim eski uşbu yeni *işbu* ve işte sözcüklerimizde vardır.

Uş ile *ol* birleşerek *şol* verdiği gibi bunun *l* siz şekli (şu) da vardı.

"Ş„ nin kırgızcada ve daha başka Altay lehçelerinde *s* olduğu malûmdur. Bizim *şu* ve şol işaret sözcüklerimize karşı kırgızcada *so* ve *sol* vardır. Buna göre *arkayık* şeklin bizde de *s* li olduğu anlaşılıyor; uygunluk tamamlanıyor.

Çok ileriye varabilen bir yaklaştırmaya daha yer görüyoruz : Hint - Avrupa dillerindeki işaret sözleri arasında lâtince *tali* (= ol kadar); rusça *dal-i* (= uzaklık), islavca *veliy* (= ol kadar) *dikkati* çevirmeye değimlidir. Bizde de *t* (*a*), *t* (e) sesi işarette kullanılır: "*te* şurası„ dediğmiz gibi "işte„ dahi deriz. Ural ve Fın Ugriyen dillerinde ise *te* ve *se* işaret için kullanılır. Mordvincede *te, se* (= bu), *to* (= şu); suomi (Fin) dilinde *teme* (= bu), *to* (= şu) dur.

İslavca *vel-iy* "*vel-ik*„ (= büyük) ten gelir ki (ol kadar, na şu kadar) gibi bir işaret ifadesinden çıkmıştır. Bu islavca sözü bizim ayni manadaki (ul - uk) sözüyle yaklaştırmayı hiç te aykırı bulmamalıdır. *u* + (*e*) *l* den islavcada *vel* bizde *ul* çıkmıştır. Üçüncü unsur olan *k*'nin kullanılması ise yakınlığı bir basamak daha yukarıya çıkarmaktadır.

Şimdi, bir de işaret sözcüklerindeki *r* sesine bakalım:

En önce işaret kökünün seselini tayin hususunda derim ki *u, o* şekillerini alan bu vokalin en eski ünlenişi (*timbre*'i) *a* dır. Eski kitaplarımızda *anın, ana, anlar*... suretlerindeki halde de görülen *a* asıldır; "o„ şekli bunun zayıflamışıdır.

Işte *r* unsuru bu *a* şekline gelerek *ar* olmuştur ki Türk lehçelerinde bundan *art* ve *ort* çıkmıştır.

Altay lehçelerinin bazılarında *anar* şekli de vardır, buradaki *n* *yeğçavlık* (euphonique) dir.

Bunlar (*ı*) ve (*a*) ile uzatılırlar: *arı, anarı; ara ora* gibi. Altay lehçelerinden mogol şubesinde bunların zayıflamış *e* şekilleri de vardır:

Tunguzcada: *er* (= bu),
Mançu dilinde *ere* (= bu) dur.

Yine bu dillerde bunların "t„ unsurlariyle birleştiklerini görüyoruz:

Tunguzcada: *tar* (= o)
Mançu dilinde: *tere* (= o) dur.

Şimdi bu *r* sesini Hint-Avrupa dillerinin işaret sözlerinde de buluyoruz.

Mesafe ve uzaklık manasiyle Vedalarda görülen *are* sözünü Bopp işaret kökünden çıkmış gösteriyor. Bizim mesafe anlatan adımsı *ara* buna yaklaştığı gibi *ırak* ta bu köktendir. Burada kökün *ı* ünleyişine ("timbre„ ine) girdiğini görüyoruz.

Hint-Avrupa dilinde bu kökün *t* ve *th* unsuriyle birleştiğini de Bopp gösteriyor:

Sanskritçe: *tar-hi*
Gotça: *thar* gibi

İngilizce *there* (= ora) da bu köktendir ki bunların tunguzca ve mançu dilindeki *tar* ve *tere* ile yakınlıkları aşikâ dır.

Mana yönünden ise *there* ile bizim orun adımsılarımız (yani mekân zarflarımız) *ora*, *bura*, *şura* arasındaki uygunluk ve karşılıklılık son derece bakılmağa değer bir yakınlıktır. Birkaç türüm üyesinin yanyana gelmesi pek ilerlemiş bir gramatikal çağa kadar birlikte yaşanmış olduğuna delâlet eder.

ORUNLUK KÖKLERİ

"Racines Pronominales,,

Köklerin mana yönünden ikinci kategorisi kişi gösteren ve kişi yerine kullanılan *orunluk* "zamir,, kökleridir. Bunların gösterme dolayısiyle (*haykırmalık*) köklerle ilişiklikleri büyüktür.

Zamirlerin şekilleri çoktur. Bunlardan kişi belgileri yani (şahıs gösteren belgiles: désinences personnelles) çıkmıştır. Gramerin bu pek mühim aygıtlarında (*outils*), her iki dilde, büyük yakınlıklar vardır.

Bu bahsin anlatışına bizim *ben* den başlamak en tabiî yoldur. Ancak *ben* manasiyle Hint-Avrupa dillerinde kullanılan sözcüklerin türemesi ve şekilleri hiç te basit değildir. Önce bunları görelim:

Fransızca fiillerin ürümünde (tasrifinde) başa getirilen *je* yü bilmeyen yoktur. Buna karşı italyancada *io*, almancada *ich*, İngilizcede *I* vardır. Başka dillerde ise şekilleri şunlardır:

1. Sanskritçede: *aham*,
2. Zentçede: *asem*,
3. Eski islavcada: azu,
4. Grekçede: ego (ἐγῶ),
5. Lâtincede: ego,
6. Lituvancada: as,
7. Ermenicede: es.

Lâtince "ego,, ya italyanca *io* bağlanır.

Bu sözlerin birkaçında üç, birkaçında iki ve bir kaçında bir unsur vardır:

Sanskritçe: ah + a + m, veya a(s) + ha + m zentçe: as + e + m;
Eski islavca: az + u, gr.: ἐγῶ, lât. eg - o;
Lituvanca: as ermenice: es
Bunlarda:
Kök: ah; as, az, eg; es
Ek: m
Bağlayan sesel: a, e; u, o

Kök, a seselliğindedir, ündeşi *s/z* den *h/g* ye geçmiş bir sestir; yahut *h/g* ayrı bir ek olarak köke katılmıştır.

Son eklenti *m* birinci kişi belgisidir. Bu belgi yalnız sanskritçe ile zentçede saklanmış, öbürlerinde düşmüştür. Fakat grekçe, lâtince ve eski islavcada bu birinci kişi belgisi aşınmakla beraber onu köke bağlayan sesel (o, u) kalıyor ve söz iki üyeli oluyor.

Demek ki, birinci kişi zamiri olan bu söz *kend-i-m*, *öz-ü-m* manasındadır. Grek, lâtin, eski islavca şekli ise *kendi*, *özü* gibi bir türüm gösterir. Bayık ki bu söz türkçe *özüm*'ün özü, ta kendisidir. (Şekilce *kendi* = *özü* *ego* ve *azu* ya çok benzer). Bizim *öz* kökü az yukardaki kökler dizisine, bağlayan sesel *ü* de karşılıkları olan o, u seseller serisine girer.

Kökte: *a* dan *ö* ye, bugün varlığı gösterilemeyen bir *o* dan geçilmiş olmalıdır. Bağlayan seselde de *a* dan *o*, *u* ye geçilmiştir; "*u*„ nun türkçede şekilleri, ahenk icabiyle, *u*, *ü*, *ı*, *i* dir

"Özüm„ şimdi bazı Türk lehçelerinde, özlemlikle bizde, *kendim* ile değiştirilmiştir. Fakat tekitli olarak *ben* manasiyle özüm kullanan lehçelerde vardır.

Görüldüğü gibi türkçe *özüm* sözü sanskritçe *aham*, grek ve lâtince *ego*, dolayısiyle italyanca *io*, almanca *ich*, fransızca *je*, ingilizce *I* ile birleşiyor; hepsinin tek bir aslı vardır; hepsi bir kökenden çıkmıştır.

Bopp sanskritiçe *aham* grekçe ve lâtince *ego* daki *h g* sesini kökten ayrı, bir eklenti görüyor. Eski şekli *ha*, *ga* olan bu eklentiyi saklayan sözler kalmıştır: grekçe ὄγε (oge), Vedalarda: sa-ga (= celui-ci) bunlardandır ki bizim *öz-ge* ile birleştirilebilir (manadaki değişim müstesna bir hal değildir).

Bu halde asıl kökün o - a vokalizminde bir sesel olduğunu, işaret köklerinde gördüğümüz "s„ nin bunda da geliştiğini kabul etmek lâzım geliyor. Buna göre gerek *özüm*, gerek *aham* sözleri eski bir *a* (*o*) s + *ka* + *m* dan çıkmıştır, ve bu ikin unsurlardan türlü sözler türemiştir. Bütün bu unsurları her iki dilde müşterek bulmaktayız ki ehemmiyet bundadır.

Şimdi birinci kişi belgilerine "*désinences*„ geçelim:

Türkçede adların sonuna onları kişilere bağlamak üzere getirilen belgi, tekilde *m*, çoğulda *miz* dir; adlık bir niteliği (mahiyeti) olan fiillerde de birinci kişi belgisi tekilde *m*, çoğulda eski bir *-biz* *-miz* den çıkan *-(i)z* dir.

Bopp, Hint - Avrupa dilnde, ve bu oymağa giren dillerde birinci kişi belgilerini uzun uzun gösteriyor. Ona göre bu belginin *thème*'i, tüm şekliyle, *ma* dır; birinci bir zayıflama ile *mi* şeklini alıyor. İkinci bir zayıflama ile *m* olmuştur.

Türkçede de bu iki basamaklı zayıflamayı, fiillerde görüyoruz:
Körür - *men* den görür - ü - *m* e geçilmiştir.
Birinci şekli şimdiyedek kullanılan Türk lehçeleri vardır.

Hint - Avrupa dillerinde bu iki belgi ayrı zamanlara tahsis olunmuş görünüyor, fakat tahsisi her halde tarihin bir oyuniyle olmuştur. Böylece türkçe burada da en *arkaik* şekilleri saklamış dil oymağıdır. Birinci kişi zamirinin *theme*'i Hint - Avrupa dillerinde, *ma* (m), bizde *men* ve belki daha eskisi *ben* dir; farsçada dahi sonunda bir *n* sesi gelişmiştir; bu da bugün farsça konuşanların ataları olan kabilelerin, *Hint* grupuna nisbetle, ana kökünden daha sonra ayrılmış olduğuna delâlet eden anlıklardandır. Çünkü - *n* li şeklin sonraki bir türüm olduğu dil hâdiselerinin tanıklığı ile anlatılmaktadır.

Çoğulda sanskritçe *mas*, lâtince *mus*, grekçe mes (μες), daha sonra *men* (μεν) kullanır; örnekler:

Sankritçe: bara - mas (= taşırız); sarpa *mas* (= sürünürüz)
Grekçe: fero *mes* („); erpo *mes* („)
Lâtince: feri*mus* („); serpi*mus* („)

Bu belgi türkçe miz (biz) in aynıdır; sonraları *b/m* aşınarak - (*i*) z kalmıştır. (*Z* yerine *s* kullanan türkçe lehçeler de vardır.)

Bu belginin menşei, Bopp, Pott, Curtius gibi âlimlere göre, iki zamirin kaynaşmasıdır. "Biz„ demek "ben ve sen„ demektir:

mi(*n*) + *si* (*n*) den *mis* (miz) çıkmıştır.

Bopp ile Pott arasındaki fark biri bu belginin birinci ve ikinci kişi zamirlerinden, öbürü birinci ve üçüncü kişi zamirlerinden çıktığı üzerindeki direnmeden ibarittir.

Bize birinci ve ikinci kişi zamirlerinin, ilk ündeşleri sebebiyle, menşe teşkil etmiş olması daha muhtemel görünüyor. Bununla beraber *sa thème*'; de üçüncü şahıs zamiridir ki az sonra ondan söz açılacaktır.

İkinci kişi gösteren zamir "*thème*„ i *tva* dır; grekçede bu *tem* (su) συ, s (F)o→ so σο dur.

Kopumluk "ablatif„ *tüştüsünde* (halinde) σεθεν (se - then) = senden dir ki türkçe şekle mutabıktır. Burada - θεν belgisinin de türkçe *den*, *ten* belgisine uygun geldiği dikkate layıktır. Bu münasebetle bir, *tv*, *th*, *s* karşılaştırması tesbit edebiliyoruz. Sanskritçe *tvv*, gotikçe *th*, grekçede σ, türkçede *s* oluyor.

Grekçede birinci kişi zamirinin çoğulu ἡμεῖς (imis) dir ki "prothétique„ yani baştan katma olan (η) *i* çıkınca kalan "mis„ doğruca türkçe *miz* (*s*) - *biz* (*s*) le birleşir.

Üçüncü kişi zamirinin temi *ta* ve bundan çıkmış *sa dır.*

Grekçede *to* ve "*t*,, nin düşmesiyle *o* şekillerindedir ki bizim "*o*,, ile mutabık gelirler (o erkek, *to* cinssiz "neut*r*e,, şeklidir).

Ta, sa, "*thème*,, inden türkçede pek mühim iki kalıntı vardır:

Biri - fiillerde - *tı*, isimlerde - (*s*) ı belgileridir.

Birinci belgi fiillerimizde "mazii - şuhudi,, *aoriste* (çın ötkün)(zaman)-ının üçüncü kişisini gösteren üyedir; ikinci - (*s*) *ı*, - (*s*) *i* belgisi de adları üçüncü kişiye bağlayan morfemdir (yani üçüncü şahıs muzaf zamiridir). Bizim "su, u,, grekçede aynı rolü oynamakta olan "tu,, ile birleşmektedir. "t,, nin "s,, olması veya düşmesi bu münasebetle de tesbit edilen bir fonetik hâdisesidir. İzafette bu "s,, sesinin aslî olduğunu, ündeşlerden sonra söyleyiş ağırlığı sebebiyle, düşmüş iken seseller arasında saklanıp bir *yeğçavlık* (euphontque) rol oynadığını kabul etmeliyiz.

Fiillerde üçüncü kişi belgisi: Ta teminden olduğunu Bopp tasrih ediyor.

Sanskritçe ve zentçede *t* saklanıyor, *a* da zayıflayarak "i,, oluyor. Lâtincede ve gotikte "i,, düşüyor. Örnekler:

Sanskritçe	zentçe	grekçe	lâtince	gotik	eski islavca	
asti	asti	esti	est	ist	yesti	(irmek fiilli)
dadâti	dadaiti		dat		dasti	(vermek fiili)

Hint - Avrupa tasrifinde, hikâyede, bu belgi daha kuvvetli bir sesel iledir: skr. abara*ta* gr. efere*to*, v. b.

Görülüyor ki bu belgi zaman değil üçüncü kişi ifadesine yarar. Bizde mutlak mazinin tarih içinde kullanılışı ayrı bir tetkika muhtaçtır. Ancak şimdiden biliyoruz ki, özbekçede - *ti*, - *di*, ve kazakçada - *t*, - *d* emti (hal) zamanında üçüncü kişi belgisidir: özb. ala*dı* = alıyor, kazak. al*at* = alıyor.

Lâtince: am*am*, am*as*, am*at* ile

Kazakça: al*am*, alas*ın*, al*at* karşılaştırılsın, uygunluk göze çarpar. Zamanların teşekkülü şimdi bile tamamlanmamış gelişmelerdendir.

— II —

BİRKAÇ EK

TA Eki

Bu ek sanskritçe ve zentçede kılın adları ve sanları (fiil isim ve sıfatları) türetmeğe yarar. Farsçada da ismi - mef'ul ekidir (- sahte, puhte... gibi).

Grekçede bu ek - *to* şekliyle fiil isimleri türetir:

po - *tós* = içilir«şay», içki; pó - *tos* = içme işi, içiş;

fili - *tos* = sevilen; *timitos* = tahmin ve takdire bağlı; gibi

Lâtincede - *tu* şeklini alır: (g) no - tus = bilinmiş, da*tus* = verilmiş gibi.

Lâtincede bu ekin (*i*) *d* - *us* şekliyle türemiş sıfatlar vardır; ferv*id*us = kaynar, hararetli; luci*dus* = parlak, parıldar, gibi.

Türkçede:

"T,, li ve yumuşağı olan "d,, li ekler iştikakımızda büyük bir rol oynar. Türettiği sözler arasında kılın ad ve sanları (fiil isim ve sıfatları, partisip mahiyetinde sözler) çoktur.

Ses, hareket ve ışık fiillerinden - *ti* ile türeyen adlar geniş bir kümedir:

Gürül*tü*, gıcır*tı*, parıltı, sallantı, kımıl*tı*, depren*ti* v. b.

Bunların fiillerinde eki en tam şekliyle, ancak « t » si yumuşayarak buluyoruz (gürül- *de*mek, gıcır*da*mak..)

Sıkıntı, bıkıntı, gibi fiil isimleri de çoktur. Yak*tı* / cak*tı* (*kırgızca*) = ışık, ök*tü* (Uygurca), = sena, car*tı* (kırgızca) = yarı gibi isimler ötekilere yakın başka bir kategori teşkil ederler. Hatta mutlak mazinin isimleştiği de vardır: bir yerin *girdisi çıktısı* gibi. Alet ve fail ismi manasiyle de bu şekilde isimler vardır: *döğdü* gibi ki döğen alet veya aletin döğen kısmı demektir.

Türkçede yalnız - (*ı,a*) *t* eki de mücerret fiil isimleri ve partisip mahiyetinde isimler teşkil eder; bunların büyük bir kısmı *orun* (mekân) ismidir, fakat *kılınmışlık* (mefuliyet) manasiyle anlaşılırla:

Binit (Dede.) = binilen, binilecek (şey); *çaput* = çapılıp eskimiş (şey), paçavra; geçit, aşut; donat = incimat, basat = mühür, sıvat = sulama yeri, öğet = medih; v. b.

NT Eki

Bu ek Hint-Avrupa dillerinde mühim bir rol oynar. Partisiplerin en başlı belgisidir. Sanskritçe bara*nt*-, grekçe feront-(taşıyan), lâtince fe*rent*-(mütehammil).

Lâtincede bu *nt* eki "-i„ ile uzanır, o zaman bizim *sıkıntı* gibi fiil isimlerimize benzer sözler türetir:

fere*nti*-a, fere*nti*-um, gibi.

Türkçede bu ek iki suretle aynen mevcuttur:

1. -i ile uzanmış olarak bulunur: *boğuntu* (boğulan, çabuk aldanan), *okuntu* (okunan, davet olunan), uyun*tu* (uyur gibi duran, iradesiz, hep başkasına tâbi olan) sözlerinde olduğu gibi ki kılgan ve kılıngan (yani aktif, pasif) olarak anlaşılır partisiplerdir. Bunların fiil isimleri gibi anlaşılmaları da vardır: boğuntu (boğulacak gibi rahatsız eden hal), sıkıntı (içi sıkan duyu), v. b.

Bunların da manalarında kılganlık aşikârdır. Akın*tı* gibi bir fiil ismi de akıcılık manasiyle anlasılır.

2. "t„ sesi ön damakta yumuşayarak ç olur; *nç* ile biten, kılgan ve kılıngan (aktif, pasif) partisip mahiyetinde birçok türkçe isimler, ve bunlardan *ettirgen "causatif„* olarak manaları anlaşılanlar vardır:

Korkunç (korkutan, korkmağa sebep olan), gülünç (güldüren, kendisine gülünen), kıskanç (kıskanan), inanç (kendisine inanılan), koşanç (= kâhin), sığınç (sığınan, mülteci), v. b.

Bu son örnekler, şekilce, tastamam, sanskritçe, grekçe, lâtince, lituvancadaki partisiplerle birleşirler..

Türkçede bunların "i„ ile uzanmışları vardır: "dilenci„ gibi ki her halde fiilden olduğuna göre, eski bir "dilenç„ den çıkmıştır. *Tarançı* da böyledir.

Bu *nç* eki ve "i„ ile uzanmışı olan *nçi* sayılara da gelerek onları sıra sıfatları haline getirir: *ikinç*, → ikinci, üçünç → üçüncü, gibi.

Hint-Avrupa dillerinde bu vazifeyi gören ekte *n* sesini görmüyoruz; yalnız *t* sesi ve *th* varyantı bu sıra sayılarını teşkil eder: grekçede pro-*t*-os, tri-*t*-os; lâtincede quar*t*us, quin*t*us; sanskritçe de catur*th*e, v. b.

nt ekinden *n* sesinin düşmesi partisiplerde bile görülen bir hâdisedir. Bize göre, bu kategoride de, türüm sözünün (morfemin) esası "t„ dır; "n„ ikinci bir ulamadır ki *t* nin ç ye değişmesine sebep olmuştur.

T-nin nispet eki olması:

Daha yukarıda görüldüğü üzere, iştikak eklerinde, sesel dilden dile

değişiyor; sanskritçede: - *a* (*s*), grekçede: - *o* (*s*), lâtincede - *u* (*s*) oluyor; bizde ise bununla, dar şekilde olursa - *u*, - *ı* (ve i, ü), geniş şekilde olursa - *a*, - *e* karşılaşır. Bunu hatırlattıktan sonra, skr. - *ta* (*s*), gr. - *to* (*s*), lât. - *tu* (*s*) ekinin nisbet anlattığını ve bu rolde dahi türkçe - *tı*, - *tu* (- *dı*, - *du* ve bundan gelişen - *lı*, - *lu*) ekiyle birleştiğini gösteren örnekler getirelim:

Skr.	pâli -	*tas*	= yemiş-li
»	mudri -	*tas*	= mühür-lü
Lât.	barbâ -	*tus*	= sakal-lı
»	ala -	*tus*	= kanat-lı
»	hones -	*tus*	= namus-lu
Gr.	odonto -	*tos*	= diş-li
	amaksi -	*tos*	= araba-lı (arabası olan)
	avlo -	*tos*	= kamışlı, kamış şeklinde v. b.

Türkçe - *lu*, - *lı* daki *l* nin eski bir *t* / *d* den geldiğini kolayca kabul edebiliriz, çünkü şimdi dahi Altay dillerinin en muhafazakârlarında bu eki ve onunla ilişikli olanları bu *t* / *d* diş ündeşiyle görüyoruz.

sap*tı*	(Kırgızca)	= saplı
çap*tu*	(Altayca)	= şöhretli (çavlı),
cak*tı*	(Kırgızca)	= yanlı; yanaklı,
can*dı*	(Kırgızca)	= canlı: diri mahlûk, v. b.

Türkçede bu *dar* şekiller şimdi dört seselle ahengi tamamlayorsa da eskiden yalnız "u, ü„ ile olduklarını hâlâ bu vokalizmi aşmamış lehçelerin bulunmasından anlıyoruz. Böylece türkçe ekin *u* seselile de lâtince ve grekçenin *o* / *u* seseline yakınlığı daha göze çarpıyor. Daha eski şekli saklamış olan sanskritçenin *a* seseli de ayni vokalizm içinde kalıyor.

- *Tı* ekinin nisbet rolü oynaması islavcada dahi vardır; bu Hint-Avrupa dilinde - *tıy* ve *tiy* şeklindedir:

Rusça	roga*tıy*	= boynuzlu
»	volosa*tıy*	= saçlı
»	gorba*tıy*	= kanburu olan, v. b.

Bu ekin islavca şekli türkçe şekline bir basamak daha yakındır, vokalizm *u* dan *ı* ya geçmiştir ve - *ıy*, - *iy* şeklinde olması bir ahenk başlangıcına delâlet eder. Bundan başka - *iy* şeklindeki "y„ nin bizim "ğ„ ye yakınlığı meydandadır; bu delâletle bizim eski şeklimiz olan -*tuk*, -*tuğ*, -*tık*, -*tığ* ın Hint-Avrupa dilindeki karşılıklı şekillerde bütün seslerini bulmuş oluyoruz. Kırgızcada, altaycada şimdi dahi -*tığ*, -*tık* şekilleri kullanılır:

sap*tığ* (Sagaca, Şorca) = saplı;
can*dık* (Kırgızea) = canlı, v. b.

Bu ekin kullanılışında daha hususî bir yakınlık gösteren ufak bir iki çizgi daha görüyoruz: bu ekle fiil köklerinden gelen sıfatlardan *tema* (thème) bir *-i* veya *-iş* veya *-im* ile tamamlanıyor: *yazılı, yapılı; yağışlı, buluşlu, sevimli* gibi. (Getirdiğimiz örnekler yenidir, fakat türüm kuralı eskidir.)

Buna benzer bir türüm gösteren sanskritçe, grekçe, islavca örnekler vardır:

Sanskritçe	: mudr	-i-	tas	= mühürlü	(araya i giriyor)	;
Grekçe	: amaks	-i-	tos	= arabalı	(„ i „)	;
„	: aku	-s-	tos	= anılı	(„ s „)	;
İslavca	: kamen	-is-	tiy	= taşlı	(„ is „)	;

Bu ek rusçada, fiillerden de kılıngan isim (ismi - mefu'l) mahiyetinde sanlar (sıfatlar) teşkil eder:

bi*tiy* (= dövülmüş - dövülü), razb*itiy* (= kırılmış, kırılı), prob*itiy* (= dökülmüş - dökülü) v. b.

Türkçede *-(i)lmiş* partisipiye *-(i)li* şekillerindeki sıfatların manaca yakınlığı, islavcanın bu şekli önünde durulmağa değer bir çizgidir.

İslavcada ise, türkçenin daha sonraki *t, d - l* değişimini aynen buluyoruz. Bopp islavcanın *lu* (*lo, la*) ile biten sıgasını sanskritçenin *tas* (*tam ta*) ekiyle olan partisiplerine bağlıyor, ancak bu sıga islavcada aktif bir mazi manasını kazanmıştır. Böylece, *t* nin *l* ye değişmesi hâdisesinde türkçe lehçeler Hint - Avrupa dillerinden ayrılmış bir halde kalmıyor; islavca da, türkçe gibi, ayni fonetik hâdisesini göstermiş bulunuyor.

Bu ekin eski *-tık, -dık* şekli bizde yalnız fiillerden teşkil edilen ve *sıla* ismi denilen san adlarında saklanmıştır; bunlar partisip mahiyetinde fiilden türemiş, adlık sözlerdir: *sevdik*: sevdiğim, sevdiklerden; *tanıdık*: tanıdığım, tanıdıklarımız... v. b.

Altay lehçelerinde bu şekil adlık mahiyetini daha çok saklamıştır; meselâ: *kaldık* bakıye, kalan kısım, kalan parça demektir. Bunların manaca denkleri sevilmiş, tanılmıştır. Bunun gibi islavcada dahi hem *lo* ekiyle bir mazi, hem *-tıy* (*-to, -ta, -t*) ekiyle bir partisip vardır; bu hâdiseler bir dilde hem eski şekillerin hem de ondan sonra gelişen şekillerin saklanıp kalabildiğini gösterirler.

İki oymak dillerinin iştikakında, birkaç ses unsuruna ve ses değişimine şamil olabilen bu kurallar birliğini en mühim yakınlık anlıklarından

saymağa hakkımız vardır, bu da her iki diller oymağında, (hal ve keyfiyet) olum ve nitelik adları denilen *mücerret isimlerin* teşkilinde ayni *ta* ve *tık*, *lık* eklerinin kullanılmasıdır.

Örnekler:

Skr. Sokla (= ak) tan: sakla*ta* = aklık;
„ Sama (=denk) ten: sama*ta* = denklik, müsavat;
got. Diopa (=derin) den: diupi*tha* = derinlik;
„ Hauha (=yüksek) ten: hauhi*tha* = yükseklik;
isl. Dobro (=iyi) den: dob:o*ta* = iyilik;
„ Teplo (=ılık, sıcak) tan: teplo*ta* = sıcaklık, v. b.

Yukarda gördüğümüz gibi, *ta* nın bizde aldığı şekil: *-tık* tır ki bundan *-dık*, *-lık* ve bir derece daha aşınarak *-tı*, *dı*, *lı* çıkmıştır.

Şimdi de, ayni *ta* eki ile Hint-Avrupa dillerinde ifade olunan *nitelik* (keyfiyet) kategorisinin bizde bu ekin ortalama şekilleriyle ifade olunduğunu görüyoruz:

Kul'dan : kul*duk* (kır., T.) = kulluk;
Kam'dan : kam*dık* (Altı.) = Şamanlık (kamlık), v. b.

Bu uygunluk Hint-Avrupa dillerinde iştikakın türlü vazifelerinde, kullanılan *ta*'nın bizde ayni vazifelerde kullanılan *tık*, *dık*, *lık* ile bir olduğu kanaatini teyit eder.

Fiillerden mücerret isimler teşkilinde kullanılan *tak* şekli de vardır:

Kıs*tak* (Rad. Osme.) = cebr, tazyık gibi.

Bu gibi örnekler de *tık*'ın daha eski şekli *tak* olduğuna delâlet eder. Sondaki *k* lerin nekadar kolaylıkla aşındığı kimsenin meçhulü değildir.

Mukayese eki:

Türkçede, sanskritçeye ve ayni oymağa giren başka dillere nisbetle, ekin bir -k ile ulanması başka yerlerde de vardır. Bunlardan biri de sıfatlarda mukayese ekidir.

Bu ek sanskrıtçede *tara*, grekçede *ter*-dir. Türkçe bu eki biraz daha hafifleterek ve sonunda kadim k yi saklıyarak *-tirek* ve yeğçavlık (euphonique) bir rol oynayan geniz sesiyle *-mtirek* haline koymuştur.

Sanskritçe : suçi - *tar* - *a* = daha saf,
Grekçe : gliki - *ter* - *on* = daha tatlı,
„ : pikro - *ter* - *on* = „ acı,
Türkçe : tatlım-*tirek*, ekşim-*tirek*, v. b.

Türkçede bu şekil, fazla ağırlığı sebebiyle olsa gerek, ilk *üyesini* atmış, *-rek* kalmıştır: küçü*rek*, ufa*rak*, ulu*rak*... gibi. Daha sonra, bu

kategori müstakil edat ile ifade olunmuş ve dilde kalan eski tafdillerin manası da tadile uğramıştır.

Edat ve zarflarda mukayese eki:

Bopp mukayese ekinin edat ve zarflara girdiğini söylüyor: lâtince (içeri, ikisi arası) manasına gelen in*ter* ve bir şeyin alt tarafı demek olan sub*ter*, v. b. Bu büyük âlim bunları da grekçe up*er*, lâtince sup*er*, gotik uf*ar*'ile birleştiriyor. Sanskritçesi u*pari* dir.

Türkçede içe*r*(*i*), dışa*r*(ı), yu*kar*(ı) gibi zarflarda görülen -*er*(*i*), -*ar*(ı) ve bundan bir ulama olduğu aşikâr olan (ı, i) atıldıktan sonra kalan *ar*, *er* bu eklerle birleşir. Sanskritçe *uparı* türkçe şekille en çok mutabıktır.

Bizde eski olmak üzere, *içkeri*, *tışkarı*, *yukkarı* şekilleri tesbit olunmaktadır. *K* nın *t* ile almaşması (tabadülü) nadir ise be vakidir: *kilemek*' ten *tilemek* olabildiği gibi. Bu değişime bir "ç,, aralamasından irişildiği anlaşılıyor: *kilemek* yanında *çilemek* (rica ve şikâyet etmek) dahi vardir. Değişim serisi: *k*, *ç*, *t*, *d* olur.

Uzeri'nin kökü olan *uz* da Hint-Avrupa köklerine, islavca *vuz*- vasıtasiyle birleşir. (Bu da lâtince *sus*'a ulaşır ki aşağıdan yukarıya hareket manasınadır). Böylece bu zarfın hem kökü hem eki Hint - Avrupa oymağındaki mütenazırlarına ayniyetle uygun gelir.

TAR eki

Sanskritçede *tar* eki fail manasiyle isimler, partisipler yaratır.

Grekçede zayıflayarak *tır* ve *tor*, lâtincede *tor* ve *tur*(*us*) ve islavcada -*tel* şekillerine girer:

Skr. *datar* (nominatif'te "r,, düşer), gr. do*tir* (δοτήρ), lât. da*tor* ve da*tur* (us) = veren, ver*ir*, verici; islavca: da*tel*.

Skr. geni*tar* (nominatif: genita), gr. gene*tir* (γενετηρ), lât. geni*tor* ve geni*tur* (us) = doğuran, doğurucu.

Bopp grekçede -*ti* (*s*) (τις) şeklindeki fail manalı, fiilden türeme sözlerin ekini de bu *tar*'*a* irca ediyor. Misaller:

machi*tis* = muharip, döğüşçü ve döğüşken;

pii*tis* = şair, koşukçu, koşuk düzen;

dika*stis* = hâkim, yargıcı, v. b.

Bu ekin menşei:

Bopp bu ekin "aşmak, geçmek, hareket etmek, yapmak, icra ve ifa etmek,, manalarına gelen *tar* kökünden alındığını söyledikten sonra, bütün hareket anlatan sanskritçe fiillerin *icra ve ifaya* dahi delâlet ettiklerini bildiriyor. Misal olarak *kar* fiilini anarak bunun: 1. gitmek, 2. ulaşmak, 3. yapmak, icra ve ifa etmek manalarına geldiğini söylüyur.

Bundan sonra, lâtincede *c* (k) ile başlayan birçok eklerin sanskritçe kar köküne döndürülebildiğini da anlatıyor:

lât. volu*cer* (-ke) = uçar, uçan gibi

Cul (um) da bunlardan biridir:

lât. ridi *culum* = gülünç: güldüren v.b.

Bu açıklayış gösterildükten sonra, bu ekin bizdeki mümessillerini (oruntaklarını) arayıp bulmak kolay olur.

Türkçede tar ve mümessilleri:

Ayni fail manasiyle *-tar* ekine türkçede de tesadüf olunmaktadır:

Altar (Bar.) aldar (Bab.) = al yani hile eden;
fiili de al*ta*-mak ve al*da*mak'tır.

Sanskritçede, nominatif "r„ siz olduğu gibi bizim de fiillerimizde gövde "r„ sizdir. Grekçenin *-tir* ekinde "r„ varsa da *-ti(s)* ekinde "r„ yoktur. Bu son sesin ekleme olduğu aşikârdır.

Ta ile teşkil edilen fiillerin sayısı yoktur, hepsinde de bir *icra* manası vardır, bütün bu fiillerin muzarileri fail manasiyle partisipler mahiyetindedir. Bizim lehçemizde *-la* ile teşkil edilen fiillerin çoğu Altay ve Kırgız leçelerinde *-ta* ile yasanılır.

Bizde basit *ta* şeklinde de fail manasiyle isimlerimiz vardır: us*ta* gibi ki *uz* (yani meharet) gösteren, *mahir* demektir; alet isimlerinin fail manasiyle anlaşılan isimler olduğu malûmdur, *balta* adı bu mana iledir ("bal, bel, bil„ kökü kesmeklik anlatır).

Türkçede zayıflamış *-tır* şeklinde fail manasiyle isimler vardır:

Kırgızca *batır* adını kahraman manasiyle anlamağa alışmışız; fakat bunun asıl manası riyaset ve kehanet edendir. Bunun *ba(ğ)mak* = büyü etmek fiiliyle ve Orhon bitilerindeki *bağa* sözüyle birleştirmelidir, bu sözün manası *riyasettir*. Bu irtibat ayni sözün *bağa-tır* şeklinden daha kolay anlaşılır. (Bağmak gibi bağamak fiilinin de varlığı anlaşılıyor).

Kelime bu manasiyle grekçe *patir*, sanskritçe *pitar*, farsça *peder* ile birleşir: Bopp sanskritçe *pitar* sözüne riyaset ve idare eden manasını veriyor. Böylece, türkçenin zannolunduğu gibi akrabalık isimlerinde de Hint-Avrupa dilinden uzak kalmış olmadığını görmüş oluyoruz. Anlatışımızın son kısmında bu mevzua bir daha döneceğiz.

Bu ekin *-tır*, *-tur* şekli tek üyeli fiillerimizi ettirgen (*causatif*) yapıya çevirmeğe yarar: attırmak, döktürmek, durdurmak, yedirmak, kazdırmak, yazdırmak, v. b. Bu rolde *yapmak*, *'icra etmek* manasiyle ilişiği kolayca anlaşılır; bilnindiği üzere, bugünkü Avrupa dillerinin çoğu bu binayı yapmak manasında bir yardımcı fiille yasarlar: *faire voir*, *faire battre*, v. b.

Bu ekin grekçedeki *ti(s)* "-τής„ şekli bizde *-çi* dir. Bu ek fiil isimlerinden, grekçede olduğu gibi, fail manasiyle, isimler teşkil eder;

bunların yumuşak, çınlayıcı şekli bizim lehçede, sesellerden sonra kullanılır; alıçı/alıcı; satıçı/satıcı gibi.

Bütün bu örnekler ekin türlü kullanışlarında, her iki dilde, tam bir uygunluk gösterirler.

Bopp bu eki, gördüğümüz gibi, sanskritçe *kar* = yapmak kökünden çıkan tâtince köklerle birleştiriyor. Türkçenin bu *kar*, *ker* ve zayıflamışı olan *kır*, *kir*, *kur*, *kür* köklerini ve bunların yumuşaklarını da "causatif„ veya icra manasiyle anlaşılır fiiller ve fiillerden fail manasiyle isimler teşkilinde kullandığı görülmektedir: misaller:

Kırgızca at*kar*'mak = kendinden atmak, uzaklaştırmak;

Teleütçe at*kar*mak = atlandırmak, ata bindirip sevk veya teşyi etmek;

Kırgızca bas*kar*mak= riyaset etmek;

Osm.Rad. er*gir*mek = erdirmek;

Çağatayca iç*kür*mek = içirmek, v. b.

Teleütçe al*gır*, çağatayca al*gur*, yıkıl*gur* ve benzerleri de alıcı, alan, yıkılan, yıkılmak üzere olan, manasındadır. (Bunların menfileri çağataycada tıpkı fiillerinki gibi *ma* iledir: almagur, yıkılmagur, v. b.).

Bu *tar* ve *kar* köklerinin fiil olarak kullanıldığı da vardır. *Tar*(a)mak (Çağ.) ve *tar*(ı)mak (Uyg., Alt.) = toprağı sürmek demektir ki, ilk medeniyetin en mühim işidir. Ziraat sözlerinin çoğu bundan yapılmıştır. Bu kökün işlemek, yapmak manasiyle ilk olarak kullanıldığı anlaşılıyor.

*Kar*mak fiili de hareket ifade eder; *kar*, *karu* ve *karuça* el ve kol demektir ki bu sözler de *kar* kökünün yapmak, tutmak, hareket etmek ve ettirmek manalariyle kullanılmış olduğunu gösterirler.

Kair (kayır)-mak şeklinde ise yapmak manasiyle azeride; çevirmek, bilmek, döndürmek gibi hareketler manasiyle muhtelif lehçelerde vardır. Grekçe *kheir* (= el) bizim *kair*, *kayır* şeklindeki kökü ve *kar* = el sözünü temsil eder; bu grekçe ismin türkçeden başka dillerde mütenazırına rast gelinmeyor.

Asıl kök *ka* olduğuna göre bizde hem *ka* + *r*, hem *ka* + *ir* ve *ka* + *y* + *ır* şekillerinde bulunması eşsiz bir türüm değildir. Bu hâdise başka Hint-Avrupa dillerinde de vardır.

Bu kök türkçede bir de *ar* şeklinde bulunur, muzari, şekillerindeki fiil ve partisiplerimizin teşekkülüne yaramıştır. Bu manasiyle *ar* ve varyantları ileride bizi tekrar işgal edecektir.

İki dil oymağı arasındaki gramatik karşılaştırım bununla bitmekten uzaktır. Yalnız bu *étude* kendi başına bir cilt teşkil edebilir; önümüzdeki iki yıl içinde bu pek mühim "*étude*„ lerle en esaslı bir surette uğraşılacağını ve dilimizin Hint-Avrupa lehçelerinin ayrılmasından önceye varan tam bir mukayeseli gramerinin ikmaline çalışılacağını hepimiz ümit edebiliriz.